LIBRIS | We know books

PHILIPPE SANDS

ÎNTOARCERE LA LEMBERG

Despre originea termenilor

GENOCID *și* CRIME ÎMPOTRIVA UMANITĂȚII

Traducere din limba engleză
MIRUNA ANDRIESCU

LITERA
București

LIBRIS | We know books

Cuprins

Cuvânt către cititor 15
Personaje principale 17

Prolog. O invitație 19

I. **Leon** 31
II. **Lauterpacht** 93
III. **Domnișoara Tilney din Norwich** 159
IV. **Lemkin** 185
V. **Bărbatul cu papion** 245
VI. **Frank** 263
VII. **Copilul care rămâne singur** 327
VIII. **Nürnberg** 337
IX. **Fata care a ales să nu-și amintească** 381
X. **Judecata** 393

Epilog. În pădure 448

Mulțumiri 462
Surse 468
Note 473
Credite ilustrații și hărți 507
Indice 508

LIBRIS We know books

pe care l-a purtat timp de două decenii, și pentru Lviv, numele orașului vreme de doar câteva zile agitate în noiembrie 1918. Italia nu a controlat niciodată orașul, dar, dacă ar fi făcut-o, acesta s-ar fi numit Leopolis, Orașul Leilor.

Personaje principale

Hersch Lauterpacht, profesor de drept internațional, s-a născut în august 1887 în orășelul Zółkiew, la câțiva kilometri de Lemberg, unde s-a mutat familia lui, în 1911. Fiul lui Aaron și Deborah (născută Turkenkopf), era al doilea dintre cei trei copii, între fratele său, David, și sora lui, Sabina. În 1923 s-a căsătorit cu Rachel Steinberg, la Viena, și au avut un fiu, Elihu, care s-a născut în cartierul Cricklewood, Londra.

Hans Frank, avocat și funcționar guvernamental, s-a născut la Karlsruhe, în mai 1900. A avut doi frați, unul mai mic și unul mai mare. În 1925 s-a căsătorit cu Brigitte (născută Herbst). Au avut două fiice și trei fii; cel mai mic fiind numit Niklas. În august 1942 a stat două zile la Lemberg, unde a ținut câteva discursuri.

Rafael Lemkin, procuror și avocat, s-a născut la Ozerisko, lângă Białystok, în iunie 1900. Fiul lui Josef și Bella, a avut doi frați (cel mai mare, Elias, iar cel mai mic, Samuel). În 1921 s-a mutat la Lwów. Nu a fost căsătorit și nu a avut copii.

Leon Buchholz, bunicul meu, s-a născut la Lemberg, în mai 1904. Fiul lui Pinkas, producător de băuturi spirtoase, apoi hangiu, și al lui Malke (născută Flaschner), a fost cel mai mic dintre cei patru copii, după fratele său mai mare, Emil, și două surori, Gusta și Laura. S-a căsătorit cu Regina Landes, zisă Rita, la Viena, în 1937, iar după un an, tot acolo, s-a născut fiica lor, Ruth, mama mea.

LIBRIS | We know books

Prolog

O INVITAȚIE

Joi, 1 octombrie 1946, Palatul de Justiție Nürnberg

Puțin după ora trei după-amiază, ușa de lemn din spatele băncii acuzaților s-a deschis, iar Hans Frank a intrat în sala de judecată 600. Purta un costum gri, nuanță în contrast cu căștile albe ale gardienilor militari cu chipul sobru care îl escortau. Audierile îl afectaseră pe bărbatul care fusese avocatul personal al lui Adolf Hitler, apoi reprezentant personal în Polonia ocupată de Germania, cu obrajii săi roz, nasul mic, ascuțit, și părul pieptănat pe spate. Frank nu mai era ministrul zvelt și elegant, admirat de prietenul său, Richard Strauss. Era într-atât de tulburat încât, când a intrat în încăpere, s-a întors în direcția greșită, cu spatele la jurați.

În acea zi, în sala de judecată plină se afla și profesorul de drept internațional de la Universitatea Cambridge. Chel, cu ochelari, Hersch Lauterpacht ședea la capătul unei mese lungi de lemn, rotunjor ca o bufniță, flancat de distinșii săi colegi din echipa britanică a acuzării. Aflat la doar câțiva metri de Frank, purtând un costum negru, Lauterpacht avusese ideea de a introduce sintagma „crime împotriva umanității" în statutul de la Nürnberg, trei cuvinte care să descrie uciderea a patru milioane de evrei și polonezi pe teritoriul Poloniei. Lauterpacht avea să fie recunoscut drept cea mai strălucită minte juridică din lume a secolului XX și părintele mișcării moderne pentru drepturile omului, însă interesul lui față de Frank nu era doar profesional. Timp de cinci ani, Frank fusese guvernatorul unui teritoriu care inclusese orașul Lemberg, unde Lauterpacht avea o familie mare, inclusiv părinții săi, un frate și o soră și copiii acestora.

LIBRIS We know books

Când începuse procesul, cu un an în urmă, soarta lor în regatul lui Hans Frank era necunoscută.

Alt bărbat care avea un interes în proces nu se afla acolo în acea zi. Rafael Lemkin asculta procesul la radio, dintr-un pat de la spitalul militar american din Paris. Procuror, apoi avocat la Varșovia, a fugit din Polonia în 1939, când a început războiul, iar în cele din urmă a ajuns în SUA. Acolo a colaborat cu echipa de procurori americani, alături de juriștii britanici. În acea călătorie lungă a avut câteva valize pline cu documente, multe dintre ele semnate de Frank. Studiind aceste materiale, Lemkin a găsit un tipar de comportament căruia i-a dat o denumire, pentru a descrie infracțiunea de care putea fi acuzat Frank. L-a numit „genocid". Spre deosebire de Lauterpacht, care se axa pe crime împotriva umanității, care vizau protecția persoanelor, el era preocupat mai degrabă de protecția grupurilor. Lucrase fără încetare pentru a introduce infracțiunea de genocid în procesul lui Frank, dar în ultima zi a procesului s-a simțit foarte rău și nu a putut fi prezent la tribunal. Și el avea un interes personal față de Frank: locuise mai mulți ani la Lwów, iar părinții și frații lui fuseseră victimele infracțiunilor care ar fi fost comise pe teritoriul lui Frank.

„Inculpatul Hans Frank", a anunțat președintele completului de judecată. Frank era pe cale să afle dacă va mai fi în viață de Crăciun, pentru a-și ține promisiunea pe care o făcuse de curând fiului său de șapte ani că totul era bine și că va fi acasă de sărbători.

Joi, 16 octombrie 2014, Palatul de Justiție din Nürnberg

După 68 de ani, am vizitat sala de judecată 600, împreună cu Niklas, fiul lui Hans Frank, care era doar un băiețel când fusese făcută acea promisiune.

Eu și Niklas ne-am început vizita în aripa dezolantă, goală, a închisorii dezafectate din spatele Palatului de Justiție, singura aripă din cele patru care mai rămăsese. Am intrat împreună într-o celulă mică, precum cea în care tatăl său petrecuse aproape un an. Niklas fusese ultima oară în această parte a clădirii în septembrie 1946. „E singura

încăpere din lume în care mă simt puțin mai aproape de tata", mi-a spus el, „când stau aici și mă gândesc la el, cum a stat aici aproape un an, cu o toaletă fără capac, o masă mică, un pat mic și nimic altceva." Celula era necruțătoare, la fel și Niklas, cu privire la acțiunile tatălui său: „Tata era avocat, știa ce făcea".

Sala de judecată 600, încă în uz, nu se schimbase mult din timpul procesului. În 1946, pentru a ajunge la ea, fiecare dintre cei 21 de inculpați trebuiau să urce cu un mic lift care dădea direct în sală și pe care eu și Niklas eram nerăbdători să-l vedem. Era acolo, în spatele boxei în care stăteau inculpații, intrând pe aceeași ușă de lemn, care se deschidea la fel de silențios ca întotdeauna. „Se deschide, se închide, se deschide, se închide"[1], scria R.W. Cooper de la *The Times* din Londra, fost corespondent sportiv de tenis de câmp, care a relatat zilnic despre proces. Niklas a deschis ușa și a intrat în spațiul mic, apoi a închis ușa în spatele său.

Când a ieșit, s-a dus la locul unde stătuse tatăl lui pe parcursul procesului, acuzat de crime împotriva umanității și de genocid. Niklas s-a așezat și s-a sprijinit de balustrada de lemn din față. S-a uitat la mine, apoi a privit încăperea și a oftat. Mă gândisem adesea la momentul în care tatăl lui intrase pentru ultima oară pe ușa liftului și se îndreptase către boxa inculpaților. Puteam doar să-mi închipui acele clipe, deoarece nu a fost permisă filmarea ultimei după-amiezi a procesului, marți, 1 octombrie 1946, pentru a proteja demnitatea inculpaților.

Niklas mi-a întrerupt șirul gândurilor. A spus blând, dar ferm: „Este un loc care transmite bucurie, pentru mine și pentru întreaga lume".[2]

Eu și Niklas ne aflam împreună în sala de judecată 600 datorită unei invitații pe care o primisem pe neașteptate cu câțiva ani în urmă din partea Facultății de Drept a universității din orașul numit acum Lviv, o invitație pentru a ține o prelegere despre cercetările mele cu privire la crimele împotriva umanității și la genocid. Mă rugaseră să vorbesc despre cazurile în care fusesem implicat, despre cercetările

LIBRIS We know books

mele academice cu privire la procesul de la Nürnberg și despre consecințele procesului asupra lumii moderne.

Am fost mult timp fascinat de procesul de la Nürnberg și de miturile din jurul lui, momentul despre care s-a spus că a dus la apariția sistemului nostru modern, internațional, de justiție. Eram fermecat de detaliile bizare care puteau fi găsite în transcrierile lungi, de dovezile sinistre, mă atrăgeau numeroasele cărți, memorii și jurnale care descriau cu precizie criminalistică mărturiile depuse în fața juraților. Mă intrigau imaginile, fotografiile, știrile și filmele alb-negru ca *Procesul de la Nürnberg*, distins cu Premiul Oscar în 1961 și devenit memorabil datorită subiectului său și flirtului de scurtă durată al lui Spencer Tracy cu Marlene Dietrich. Interesul meu avea un motiv practic, deoarece procesul îmi influențase profund munca: procesul de la Nürnberg dăduse un puternic imbold mișcării pentru drepturile omului, aflată la începuturi. Da, exista o doză puternică de „justiție a învingătorului", însă, fără îndoială, cazul avusese un rol catalizator, deschizând posibilitatea ca liderii unei țări să fie aduși în fața unui tribunal internațional, ceva nemaiîntâlnit până atunci.

Cel mai probabil, invitația la Lviv s-a datorat mai degrabă activității mele ca avocat decât scrierilor mele. În vara lui 1998 fusesem implicat într-o oarecare măsură în negocierile care au condus la înființarea Curții Penale Internaționale, în cursul unei întruniri la Roma, iar după câteva luni am lucrat la cazul Pinochet, la Londra. Fostul președinte al Republicii Chile solicitase imunitate în fața instanțelor britanice pentru acuzații de genocid și crime împotriva umanității, formulate de un procuror spaniol, și pierduse. În anii care au urmat, și alte cazuri au permis ca porțile justiției internaționale să se deschidă, după o perioadă de liniște în deceniile Războiului Rece care a urmat procesului de la Nürnberg.

În curând, pe biroul meu au ajuns cazuri din fosta Iugoslavie și Rwanda. Au urmat altele, referitoare la acuzații din Congo, Libia, Afghanistan, Cecenia, Iran, Siria și Liban, Sierra Leone, Guantanamo și Irak. Această listă lungă și tristă reflecta eșecul bunelor intenții enunțate în sala de judecată 600 din Nürnberg.

M-am implicat în câteva cazuri de ucidere în masă. Unele au fost considerate crime împotriva umanității, uciderea unor persoane pe scară largă, altele au generat acuzații de genocid, de eliminare fizică a unor grupuri. Aceste două crime distincte, cu accente diferite, asupra persoanelor și asupra grupurilor, au evoluat în paralel, dar, în timp, genocidul a apărut în ochii multora ca fiind crima absolută, o ierarhie care sugera că uciderea unui număr mare de persoane, ca indivizi, era cumva mai puțin îngrozitoare. Uneori, descopeream indicii despre originile și scopurile celor doi termeni și conexiuni cu argumentele aduse pentru prima oară în sala de judecată 600. Nu am cercetat însă niciodată prea profund ce anume se întâmplase la Nürnberg. Știam cum se ajunsese la aceste noi infracțiuni și cum evoluaseră ulterior, dar știam puține detalii despre poveștile personale asociate cu ele sau cum fuseseră ele argumentate în procesul lui Hans Frank. Nu știam nici împrejurările personale în care Hersch Lauterpacht și Rafael Lemkin își dezvoltaseră ideile respective.

Invitația de la Lviv mi-a oferit o șansă de a explora această istorie.

Am acceptat și din alt motiv: bunicul meu, Leon Buchholz, se născuse acolo. Îl cunoșteam de mulți ani pe tatăl mamei – a murit în 1977 la Paris, un oraș pe care îl iubea și îl considera „acasă" –, dar știam puține lucruri despre anii dinainte de 1945, fiindcă nu voia să vorbească despre ei. Viața lui s-a întins pe tot parcursul secolului XX, iar când l-am cunoscut, familia lui se micșorase. Am înțeles asta, dar nu și amploarea sau împrejurările. O călătorie la Lviv îmi oferea ocazia să aflu mai multe despre acei ani dureroși.

Unele informații erau disponibile, dar în mare parte Leon își închisese prima jumătate a vieții într-o criptă. Probabil că acele informații erau importante pentru mama mea, în primii ani de după război, dar erau importante și pentru mine, întrucât evenimentele lăsaseră urme persistente și multe întrebări fără răspuns. De ce alesesem domeniul juridic? Și de ce alesesem o ramură care părea să aibă legătură cu o istorie nerostită a familiei? „Nu morții ne bântuie, ci golurile lăsate în noi de secretele altora"[3], scria psihanalistul Nicholas

LIBRIS We know books

Abraham despre relația dintre un nepot și un bunic. Invitația de la Lviv era o șansă de a explora acele goluri care mă bântuiau. Am acceptat-o, apoi am petrecut o vară întreagă scriind prelegerea.

Pe hartă, Lviv se află chiar în centrul Europei; nu foarte ușor accesibil din Londra, se află la mijlocul unor linii imaginare care leagă Riga de Atena, Praga de Kiev, Moscova de Veneția. Este epicentrul liniilor de faliile care separă estul de vest, nordul de sud.

Pe parcursul unei veri, m-am cufundat în materiale informative despre Lviv. Cărți, hărți, fotografii, jurnale de știri, poezii, cântece – de fapt, tot ce puteam găsi despre orașul „granițelor neclare"[4], cum l-a numit scriitorul Joseph Roth. Mă interesau mai ales primii ani ai secolului XX, când Leon a locuit în acest oraș al culorilor vii, „roșu și alb, albastru și auriu și tușe de negru și auriu"[5], cu influențe poloneze, ucrainene și austriece. Am cunoscut un oraș al mitologiilor, un loc al tradițiilor intelectuale profunde, unde s-au întâlnit culturile, religiile și limbile grupurilor conlocuitoare din marea reședință care era Imperiul Austro-Ungar. Primul Război Mondial a provocat prăbușirea acestei reședințe, distrugând un imperiu și dezlănțuind forțe care au generat reglarea unor conturi și multă vărsare de sânge. Consecințele negative ale Tratatului de la Versailles, ale ocupației naziste și ale controlului sovietic s-au combinat în succesiune rapidă. „Roșul cu alb" și „negrul cu auriu" s-au estompat, lăsând loc Lvivului modern cu populație ucraineană, un oraș dominat acum de „albastru și galben".

Între septembrie 1914 și iulie 1944, controlul orașului a trecut de opt ori de la o putere la alta. După o perioadă lungă de capitală a „Regatului Galiției și Lodomeriei și a Marelui Ducat al Cracoviei, cu ducatele Auschwitz și Zator", în Imperiul Austro-Ungar – da, este vorba despre acel Auschwitz –, orașul a trecut de sub dominația Austriei sub cea a Rusiei, apoi iar a Austriei, apoi, pentru scurt timp, a aparținut vestului Ucrainei, apoi Poloniei, Uniunii Sovietice, Germaniei, apoi din nou Uniunii Sovietice și, în cele din

Parlamentul Galiției, Imperiul Austro-Ungar

urmă, Ucrainei, de care aparține și în prezent. Regatul Galiției, pe ale cărei străzi mersese Leon în copilărie, era locuit de polonezi, ucraineni, evrei și mulți alții, însă când Hans Frank a intrat în sala de judecată 600, în acea ultimă zi a procesului de la Nürnberg, peste mai puțin de 30 de ani, comunitatea evreiască fusese anihilată, iar polonezii, mutați.

Străzile din Lviv sunt un microcosmos al tumultuosului secol XX, centrul unor conflicte sângeroase care au distrus culturi. Am ajuns să îndrăgesc hărțile din acei ani, cu străzi ale căror nume s-au schimbat adesea, deși ele au rămas neschimbate. Am ajuns să cunosc bine o bancă dintr-un parc, o frumoasă relicvă art nouveau din perioada austro-ungară. De aici puteam vedea cum lumea se desfășoară în fața ochilor mei, un punct de observație excelent asupra istoriei în continuă schimbare a orașului.

În 1914, banca se afla în Stadtpark, parcul orășenesc. Era vizavi de marele Landtagsgebäude, parlamentul Galiției, în provincia cea mai estică a Imperiului Austro-Ungar.

LIBRIS We know books

Un deceniu mai târziu, banca nu se urnise, dar se afla în altă țară, în Polonia, în parcul Kościuszki. Parlamentul dispăruse, dar nu și clădirea, care era acum sediul Universității Jan Kazimierz.[6] În vara lui 1941, când Guvernământul General al lui Hans Frank a pus stăpânire pe oraș, banca a devenit germană, aflându-se acum în parcul Jesuitengarten, vizavi de clădirea fostei universități, lipsită acum de însemnele identității poloneze.

Perioada interbelică a fost subiectul unor ample studii, însă textul care evocă cel mai sugestiv ce anume s-a pierdut este *Mój Lwów* (*Lwówul meu*). „Unde sunteți acum, bănci din parcurile din Lwów, înnegrite de vechime și de ploaie și crăpate ca scoarța măslinilor medievali?", se întreba poetul polonez Józef Wittlin[7], în 1946.

După șase decenii, când am ajuns la banca pe care bunicul meu s-ar putea să fi stat cu un secol în urmă, mă aflam în parcul Ivan Franko[8], numit în onoarea unui poet ucrainean care a scris romane polițiste și al cărui nume îl poartă acum universitatea.

Amintirile idilice ale lui Wittlin, traduse în spaniolă și germană, mi-au însoțit pașii, călăuzindu-mă prin vechiul oraș, printre clădirile și străzile care purtau urmele luptelor care au izbucnit în noiembrie 1918. Acel conflict distructiv dintre comunitățile poloneză și ucraineană, în care evreii au fost prinși la mijloc sau vizați, a fost destul de grav încât să fie relatat în *New York Times* și l-a determinat pe președintele SUA, Woodrow Wilson, să înființeze o comisie de anchetă. „Nu vreau să adâncesc rănile de pe trupul viu al acestor amintiri, așa că nu voi vorbi despre 1918"[9], scria Wittlin, apoi a început să facă exact asta. A evocat „luptele fratricide dintre polonezi și ucraineni", care au divizat orașul, lăsându-i pe mulți prinși între facțiunile învrăjbite. Totuși politețurile obișnuite s-au păstrat, de exemplu, când un coleg de școală ucrainean a oprit pentru scurt timp încăierarea de lângă banca pe care ședeam, ca să-i permită micului Wittlin să treacă pe acolo și să ajungă acasă.

„Prietenii mei erau în relații bune, deși mulți dintre ei aparțineau unor etnii diferite care se dușmăneau și aveau credințe și concepții diferite", scria Wittlin. Aceasta era lumea mitică a Galiției, unde național-democrații îi îndrăgeau pe evrei, socialiștii se aliau cu conservatorii, iar vechii ruteni și rusofili plângeau alături de naționaliștii ucraineni. „Să ne lăsăm pradă idilelor", scria Wittlin, evocând „esența spiritului locuitorului din Lviv."[10] El descria un oraș sublim și necioplit, înțelept și imbecil, poetic și mediocru. „Savoarea Lwówului și a culturii sale e amăruie", concluzionează el, meditativ, ca gustul unui fruct neobișnuit, *czeremcha*, o varietate de cireș sălbatic întâlnit doar în suburbia Klepary din Lwów. Wittlin numea fructul acesta dulce-acrișor „*cerenda*". „Nostalgiei îi place să falsifice și aromele, spunându-ne să simțim în prezent doar dulceața Lwówului. Cunosc însă oameni pentru care Lwówul a fost o cupă de fiere."

Amărăciunea mocnea după Primul Război Mondial, suspendat, dar nu soluționat la Versailles. Uneori, răbufnea cu înverșunare, ca atunci când sovieticii au intrat în oraș, pe cai albi, în septembrie 1939, și, din nou, doi ani mai târziu, odată cu sosirea germanilor în tancurile lor. „La începutul lui august 1942 a sosit la Lvov guvernatorul general, doctorul Frank", nota un locuitor evreu într-unul dintre puținele jurnale păstrate. „Știam că vizita lui nu prevestea nimic bun."[11] În acea lună, Hans Frank, juristul preferat al lui Hitler, acum guvernator general al Poloniei ocupate, a urcat treptele de marmură ale clădirii universității ca să țină un discurs în marea sală, unde a anunțat exterminarea evreilor din oraș.

Am sosit la Lviv în toamna lui 2010, ca să țin prelegerea. Până atunci aflasem un lucru straniu și aparent neremarcat: cei doi oameni care introduseseră crimele împotriva umanității și genocidul în procesul de la Nürnberg, Hersch Lauterpacht și Rafael Lemkin, locuiseră în oraș în perioada despre care scria Wittlin. Ambii bărbați urmaseră cursurile universității, cunoscând amărăciunea acelor ani.

Aceasta nu avea să fie ultima dintre numeroasele coincidențe sesizate la biroul meu, dar avea să rămână întotdeauna cea mai dureroasă dintre ele. Era remarcabil că, pregătindu-mă pentru o călătorie la Lviv, ca să vorbesc despre originile dreptului internațional, aflasem că orașul însuși avea legături strânse cu acele origini. Părea